

УДК 364.044:37.06

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.3>

Олена БЕЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

Бібліографічний опис статті: Белкіна-Ковальчук, О. (2021). Сімейне неблагополуччя та його наслідки: соціально-педагогічний аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.3>

СІМЕЙНЕ НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сім'я – соціальний інститут первинної соціалізації та виховання людини, становлення її як особистості. Останнім часом усе більше сучасних сімей у процесі свого функціонування стикаються з багатьма проблемами: нестабільністю шлюбних відносин, малозабезпеченістю, безробіттям, збільшенням випадків насильства, зниженням рівня батьківської відповідальності та ін. Саме тому такі сім'ї потребують підтримки соціального педагога в питаннях виховання дитини та виконання покладених на них функцій. Статтю присвячено проблемам сімейного неблагополуччя та його наслідків для розвитку дитини.

Диференціювати роботу соціального педагога із сім'єю можна, поділивши їх на дві великі групи: так звані гармонійні родини, тобто благополучні в психолого-педагогічному плані, та проблемні, неблагополучні. Автором представлено різні класифікації неблагополучних родин. Звернено увагу на те, що в практиці соціально-педагогічної та соціальної роботи фахівці ґрунтовніше працюють з явно неблагополучними родинами. Однак для ефективною соціально-педагогічної роботи із сучасними сім'ями необхідно знати та враховувати особливості функціонування інших, на перший погляд благополучних, родин. Відмінною рисою таких сімей є те, що взаємини їхніх членів на зовнішньому, соціальному рівні справляють позитивне враження, а наслідки неправильного виховання на перший погляд є непомітними. У статті наведено характерні особливості таких родин: «недовірливої», «легковажної», «хитрої», «зовні спокійної сім'ї», «вулканічної», «сім'ї-санаторію», «сім'ї-фортеці», «сім'ї-театру», «третьої зайвий», «сім'ї з кумиром», «сім'ї-маскараду».

Розглянуто типові наслідки сімейного неблагополуччя на виховання та розвиток дитини. Акцентовано увагу на наслідках впливу психологічного клімату сім'ї, її способу життя, сімейного виховання, поведінки подружжя на формування особливостей характеру дитини. Охарактеризовано найбільш загальні типи дитячих характерів: лицемірний, честолюбний, добродушний, м'яко-затурканий, злісно-затурканий, пригноблений.

Зроблено висновок, що у кожній неблагополучній сім'ї існує причина або комплекс причин, які спричиняють певні зовнішні прояви неблагополуччя та формують несприятливе середовище для розвитку і виховання дітей. Саме тому такі сім'ї особливо потребують підтримки соціального педагога. Знання фахівцем головних характеристик різних типів сімей дасть йому змогу ефективно здійснювати професійну діяльність, допомагаючи неблагополучній сім'ї набутти позитивного соціального досвіду, засвоїти соціальні цінності й організувати свою життєдіяльність на такій основі.

Ключові слова: сім'я, родина, неблагополучна сім'я, типи неблагополучних сімей, наслідки сімейного неблагополуччя, типи дитячих характерів, соціально-педагогічна робота.

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

To cite this article: Bielkina-Kovalchuk, O. (2021). Simeine neblahopoluchchia ta yoho naslidky: sotsialno-pedahohichniy aspekt [Dysfunctional family and its consequences: socio-pedagogical aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.3>

DYSFUNCTIONAL FAMILY AND ITS CONSEQUENCES: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT

The family is a social institution of primary socialization and upbringing, the environment that develops the personality. Nowadays, more and more modern families face many problems in the process of their functioning: instability of marital

relations, poverty, unemployment, increasing cases of violence, reducing the level of parental responsibility etc. That is why such families need the support of a social pedagogue in matters of upbringing a child and performing the functions assigned to them. The article highlights problems of the dysfunctional family and its consequences for the child's development.

The work of a social pedagogue with the family is divided into two large groups: the harmonious families, prosperous in psychological and pedagogical meaning, and problematic, dysfunctional. The author presents various classifications of dysfunctional families. The fact is that socio-pedagogical and social work, specialists work more thoroughly with clearly dysfunctional families in practice. However, for effective socio-pedagogical work with modern families it is necessary to know and take into consideration the peculiarities of the functioning of other, at first sight, prosperous families. A distinctive feature of such families is that the relationships of their members on the external, social level make a positive impression, and the consequences of improper upbringing are invisible at first sight. The article presents the characteristic features of the following families: «distrustful», «frivolous», «devious», «calm family, at first sight», «volcanic», «family sanatorium», «family fortress», «family theatre», «odd-man-out», «family with an idol», «masquerade family».

The typical consequences of family unhappiness on the upbringing and development of a child are considered. Emphasis is on the consequences of the influence of the psychological climate of the family, its way of life, family upbringing, the behavior of the couple on the formation of the characteristics of the child. The most common types of children's characters are described: hypocritical, ambitious, good-natured, neglected, violently neglected, oppressed.

It is concluded that in every unhappy family there is a cause or a set of causes that cause external manifestations, dysfunction and create unfavorable environments for the development and upbringing of children. That is why such families especially need the support of a social pedagogue. The special knowledge of the main characteristics of different types of families will allow to carry out effectively professional activities, helping a disadvantaged family to gain positive social experience, learn social values and organize their lives on this basis.

Key words: family, dysfunctional family, types of dysfunctional families, consequences of family dysfunction, types of children's characters, social and pedagogical work.

Вступ. Сім'я – найбільш древня і стійка соціальна спільність. Від часів виникнення на зорі людства вона пройшла через багатомісячну історію, постійно виступаючи унікальною опорою суспільства. У ній відбувається не лише фізичне народження людини, а й первинна соціалізація і виховання, проходить становлення людини як особистості. На відміну від інших соціальних інститутів сім'я має певні особливості, які істотно впливають на становлення особистості дитини. У ній дитина пізнає життя з позитивного або негативного боку, вчиться спілкуватися з однолітками та дорослими, опановує соціальні ролі, формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства.

О. Вовчик-Блакитна (Vovchuk-Blakytna, 2014: 107) зазначає, що дослідження особливостей моделі родини як соціального середовища та побудови способу її життя видається надзвичайно важливим у плані можливостей прогнозувати тенденції та зміни в процесі розвитку сім'ї як генетично первинного середовища виховання дитини, а також визначення векторів того чи іншого виду супроводу та підтримки сім'ї.

Сім'я як соціальний інститут є предметом дослідження багатьох філософів, психологів, педагогів. Проблеми становлення та функціонування сім'ї вивчали такі дослідники та науковці: Т. Алексєнко, Т. Афанасьєва, О. Безпалько, І. Братусь, Т. Веретенко, С. Волкова, М. Галагузова, Л. Завацька, І. Зверєва, А. Кап-

ська, С. Ковальов, В. Кравець, С. Ничипоренко, І. Семигіна, П. Сорокін, І. Трубавіна, С. Харченко, Т. Шаньскова, О. Янкович та ін.

Останнім часом усе більше сімей у процесі свого функціонування стикаються з різноманітними кризовими явищами: нестабільністю шлюбних відносин; малозабезпеченістю та безробіттям; збільшенням випадків насильства в сім'ї; зниженням рівня батьківської відповідальності та ін. Саме тому соціально-педагогічна робота спрямована на допомогу сім'ям подолати ці кризові явища.

Мета статті – охарактеризувати різні типи неблагополучних сімей та наслідки їхнього впливу на розвиток і виховання дітей.

Основна частина. Диференціювати роботу соціального педагога із сім'єю можна, поділивши батьків на дві великі групи: так звані гармонійні родини, тобто благополучні в психолого-педагогічному плані, та проблемні, неблагополучні родини.

У психолого-педагогічній практиці існують різні підходи до визначення неблагополучних сімей.

Поняття «неблагополучна сім'я» досить широке. Зазвичай до неблагополучних належать сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. У результаті в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дітей. Ці сім'ї характеризуються певними негативними проявами (Robota z ditny):

– батьки зловживають спиртними напоями, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспільства, тобто припускають різні види правопорушень;

– низьким морально-культурним рівнем батьків;

– неповні сім'ї;

– постійними конфліктами дітей і батьків;

– зовні благополучні сім'ї, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі родинного виховання внаслідок низької педагогічної культури та неосвіченості. Причому такі помилки та прорахунки мають не ситуативний, а стійкий характер. Це означає, що в таких сім'ях постійно порушуються педагогічні вимоги.

До зовні благополучних можна віднести й сім'ї, у яких:

– спілкування батьків із дітьми має формальний характер;

– відсутня єдність вимог до дитини чи вони взагалі не регламентовані;

– безконтрольність із боку батьків успішності в освітній установі та поведінки дитини взагалі або контроль має епізодичний характер;

– надмірна батьківська любов;

– надмірна суворість у вихованні, застосування фізичних покарань;

– не враховуються у процесі родинного виховання вікові й індивідуально-психологічні особливості особистості дитини.

А. Іванцова (Vvedennia u profesiiu, 2009), спираючись на досвід практичної роботи соціальним педагогом, виокремила три групи проблемних сімей:

– сім'я з безвідповідальним ставленням до виховання дітей, де стан ускладнюється аморальною поведінкою і способом життя батьків;

– сім'я з низькою педагогічною культурою батьків;

– сім'я, у якій діти опинилися без нагляду з різних причин: розлучення, розлад у сім'ї, зайнятість батьків.

В. Шахрай (Shakhrai, 2006: 281) неблагополучні сім'ї поділяє на три групи:

1) превентивні – сім'ї, у яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії неблагополуччя;

2) сім'ї, у яких соціальні та інші протиріччя загострюють взаємостосунки членів сім'ї один з одним і оточенням до критичного рівня;

3) сім'ї, які втратили будь-яку життєву перспективу, інертно ставляться до свого життя та до життя власних дітей.

Для того щоб соціальний педагог міг вчасно надати кваліфіковану допомогу й запобігти дитячим психологічним травмам, він повинен урахувувати тип сім'ї, знати чинники, які можуть спричинити негативні наслідки родинних конфліктів.

Як уважає дитячий психіатр М. Бешкетників, усе у світі відносно: і благополуччя, і неблагополуччя. При цьому сімейне неблагополуччя він розглядає як створення несприятливих умов для розвитку дитини. Відповідно до його трактування, неблагополучна для дитини родина – це не синонім асоціальної родини.

Погоджуючись із думкою М. Бешкетникова, зазначимо, що існує безліч родин, про які з формального погляду нічого поганого сказати не можна, але для конкретної дитини ця родина буде неблагополучною, якщо в ній є чинники, які несприятливо впливають на особистість дитини, збільшують її негативний емоційно-психічний стан. Аналіз науково-методичної літератури з проблем соціальної педагогіки та соціальної роботи дав змогу дійти висновку, що ґрунтовніше вивчаються проблеми соціально-педагогічної та соціальної роботи з явно неблагополучними родинами. Однак уважаємо, що для ефективної соціально-педагогічної роботи із сучасними сім'ями фахівцю необхідно знати та враховувати особливості функціонування інших, на перший погляд благополучних, родин.

Своєрідним індикатором сімейного благополуччя або неблагополуччя є поведінка дитини. Корені неблагополуччя в поведінці дітей розглянути легко, якщо діти виростають у родинах явно неблагополучних.

Набагато складніше зробити це стосовно тих «важких» дітей та підлітків, що виховувалися в родинах цілком благополучних. І тільки пильна увага до аналізу сімейної атмосфери, у якій проходило життя дітей, що потрапили до «групи ризику», дає змогу з'ясувати, що благополуччя було відносним.

Отже, неблагополучні родини можна умовно розділити на дві великі групи, кожна з яких включає кілька різновидів (Sotsialno-pedahohichniy, 2009).

Першу групу становлять родини з явною (відкритою) формою неблагополуччя, тобто

конфліктні, проблемні родини, асоціальні, аморально-кримінальні, родини з недостатніми виховними ресурсами тощо.

Другу групу представляють зовні респектабельні родини, спосіб життя яких не викликає занепокоєння і дорікань із боку громадськості. Однак ціннісні установки й поведінка батьків різко розходяться із загальнолюдськими моральними цінностями, що не може не позначитися на моралі дітей, які виховуються в таких родин.

Відмінною рисою цих родин є те, що взаємини їхніх членів на зовнішньому, соціальному рівні справляють позитивне враження, а наслідки неправильного виховання на перший погляд непомітні, що іноді вводить в оману.

Ці родини віднесені до категорії внутрішньо неблагополучних (з прихованою формою неблагополуччя) й є досить різноманітними.

Досить цікавою є класифікація сімейних союзів, запропонована В. Юстицьким (Sotsialno-pedahohichnyi, 2009), який виділяє родину «недовірливу», «легковажну», «хитру» – такими метафоричними назвами науковець позначає форми прихованого сімейного неблагополуччя. Наведемо характерні особливості кожної з них.

«Недовірлива» родина. Характерна риса – підвищена недовірливість до людей. Члени родини свідомо вважають усіх недоброчливими або просто байдужими, а їхні наміри стосовно родини – ворожими. Така позиція батьків формує й у самої дитини недовірливо-вороже ставлення до інших. У дитини розвиваються підозрілість, агресивність, їй усе складніше вступати в дружні контакти з однолітками.

«Легковажна» родина відрізняється безтурботним ставленням до майбутнього, прагненням жити одним днем, не піклуючись про те, які наслідки сьогоднішні вчинки матимуть завтра. Члени такої родини тяжіють до моментальних задовольень, плани на майбутнє, як правило, невизначені. Діти в таких родин виховуються безвольними, неорганізованими, мають потяг до примітивних розваг. Помилки вони роблять найчастіше через бездумне ставлення до життя, відсутність твердих принципів і несформованість вольових якостей.

«Хитра» родина. У «хитрій» родині насамперед цінують заповзятливість, спритність у досягненні життєвих цілей. Головним ува-

жається вміння домагатися успіху найкоротшим шляхом, за мінімальної витрати зусиль і часу. При цьому члени такої родини часом легко переходять межі дозволеного. До таких якостей, як працьовитість, терпіння, наполегливість, ставлення, у такій родині скептичне, навіть зневажливе. У результаті такого «виховання» формується установка: головне – «не попадатися».

Л. Калмикова (Kalmykova, 2010) наводить іншу класифікацію неблагополучних родин, умовно поділяючи сім'ї на такі типи:

– зовні «спокійна сім'я». Події в такій сім'ї протікають ніби рівно, проте за ближчого знайомства помітне відчуження між подружжям, їхнє почуття незадоволеності. За зовнішнім благополуччям приховані їхні тривалі негативні почуття один до одного. Нерідко постають затяжні напади туги, депресії, оскільки негативні емоції й почуття блокуються та глибоко приховуються. Подружжя мало спілкуються один з одним, хоча почуття відповідальності переважає над спонтанністю, тому сімейні відносини впорядковані, а обов'язки педантично виконуються. У таких сім'ях «неочікувано» для оточуючих виростають «важкі» діти;

– «вулканічна сім'я». У такій сім'ї емоційна безпосередність і спонтанність переважають над відповідальністю. Подружжя постійно з'ясовує стосунки, часто їх розриває та знову відновлює, скандалить, а незабаром знову освідчується в коханні «до самої смерті». У таких сім'ях дитина стає безпорадною, зазнає значних емоційних навантажень, знаходячись між протилежними полюсами взаємовідносин батьків, бурхливі сварки між батьками сприймає як загрозу стабільності й душевному комфорту.

А. Співаковська (Spivakovskaya, 1986) виділяє вісім типів неблагополучних сімей, доповнюючи два вищеописаних такими:

– «сім'я-санаторій». Така сім'я розвивається як симбіоз, в якому один із членів сім'ї (дорослий чи дитина) змушує інших оточувати його увагою, оберігати від реальних і уявних небезпек, постійно опікуватися ним. Члени сім'ї об'єднуються для цього на засадах колективного самообмеження (наприклад, обмежують контакти з друзями, відмовляються від звичних уподобань і потреб тощо). Закритість сім'ї сприяє фіксації на питаннях здоров'я, негараздах і небезпеках, а отже, формується невро-

тична особистість або, навпаки, бунтівник, який протестує проти поневолення турботою і бажає якнайшвидше покинути свою родину;

– «сім'я-фортеця». Це проблемна сім'я закритого типу, у якій психологічно озброюються проти всіх, хто не включений у сімейне коло (у подружжя виникає виражене, посилене почуття «ми»). В основі сімейного союзу – уявлення про жорстокий світ і людей як носіїв зла й агресії. Такі ворожі почуття переносяться на зовнішній світ, трансформуються у відповідну поведінку. У таких сім'ях життя жорстко регламентоване, внутрішньосімейна атмосфера позбавлена тепла, безпосередності, близькості, спостерігається сильний диктат батька чи матері. Дитину люблять «умовно», тобто тоді, коли її поведінка відповідає висунутим вимогам. Через це вона неминуче потрапляє в ситуацію внутрішнього конфлікту, спричиненого зіткненням позиції батьків, власних позиції і досвіду та вимог навколишнього світу;

– «сім'я-театр» – утримує стабільність сімейних відносин за рахунок специфічного, демонстративного, «театралізованого» способу життя. Емоції бурхливі, але неглибокі, багато що робиться «напоказ». Наприклад, назвні демонструється любов до дитини, та діти гостро відчувають брак справжньої близькості, що батькам не до них. Вони ростуть черствими й егоцентричними;

– сім'я «третьій зайвий». У таких сім'ях батьківство несвідомо сприймається як перешкода для подружніх відносин. Стиль дитячо-батьківських відносин формується за типом прихованого неприйняття. У таких сім'ях діти відчувають власну неповноцінність і водночас сильну емоційну залежність від батьків (вони хворобливо переживають розлуку з батьками, важко пристосовуються до нових груп);

– «сім'я з кумиром». У таких сім'ях виховання дитини є головним чинником, який скріплює сім'ю. Турбота про дитину об'єднує подружжя, оскільки батьки переносять не реалізовані в подружньому контакті почуття на дитину. Дитина стає центром сім'ї, об'єктом гіперопіки, підвищеної уваги. Усі бажання дитини негайно виконуються. У батьків, що приносять себе в жертву потребам дитини, існує несвідоме бажання перешкоджати дорослішанню дитини; вони беззастережно зберігають і підтримують її інфантильні прояви. У сім'ях

такого типу діти виростають пасивними, несамостійними. Стикаючись із позасімейним оточенням, ці діти вимагають до себе підвищеної уваги, а якщо не отримують її, приписують оточенню жорстокість і несправедливість;

– «сім'я-маскарад». Для сім'ї цього типу характерна неузгодженість життєвих цілей та планів подружжя. Кожен із батьків висуває до дитини різні вимоги, які суперечать одна одній. Тож світ сім'ї дитина сприймає як чергування різних масок (маска суворого, гіпертурботливого батька змінюється маскою матері, яка все прощає). Такий «калейдоскоп» змін викликає у дитини почуття тривожності та розщеплення самооцінки.

Л. Калмикова (Kalmykova, 2010) представляє й іншу типологію неблагополучних сімей:

– кризова сім'я. Протиставлення інтересів та потреб подружжя має гострий характер. Подружжя займає непримиримі і навіть ворожі позиції стосовно один одного, не погоджуючись на жодні поступки. До кризових шлюбів можна віднести всі ті, які або розпадаються, або ж знаходяться на межі цього. Між подружжям є наявні сфери, де їхні інтереси стикаються, породжують сильні й тривалі негативні емоційні стани;

– проблемна сім'я. Для неї характерним є існування тривалих труднощів, що здатні відчутно вплинути на стабільність шлюбу, наприклад відсутність житла, тривала хвороба когось із подружжя, відсутність засобів для існування сім'ї, позбавлення волі одного з членів сім'ї на тривалий термін за злочин та низка інших проблем;

– невротична сім'я. Тут головну роль відіграють не спадкові порушення у психіці, а накопичення впливу психологічних проблем, з якими стикається сім'я на своєму життєвому шляху. У подружжя спостерігається підвищена тривожність, розлади сну, негативні емоції з будь-якого приводу, підвищена агресивність та ін.;

– криміногенний тип сім'ї. Сімейні відносини завдають значну шкоду духовному і фізичному розвитку дитини. Освіта батьків нижче середньої. У сім'ї систематичне пияцтво, часто обох батьків, ведення аморального способу життя, іноді із залученням в нього дітей, фізичне насилля над ними;

– нейтральний тип сім'ї. У сімейних відносинах переважає «відносно вільне виховання», оскільки діти частіше за все полишені самі на себе.

Отже, у кожній неблагополучній сім'ї існує причина або комплекс причин, які спричиняють певні зовнішні прояви неблагополуччя. Порушення функціонування сімей призводить до різноманітних сімейних дисфункцій і дисгармоній, через які кожна сім'я по-своєму нещаслива та формує несприятливе середовище для розвитку й виховання дітей. Саме тому такі сім'ї особливо потребують підтримки соціального педагога у питаннях виховання дітей та виконання покладених на них функцій.

Простежуючи вплив сімейного виховання на формування особливостей характеру дитини, психологи виділяють найбільш загальні типи дитячих характерів. М. Демченко (Demchenko, 2004) зазначає, що видатний російський педагог П. Лесгафт у книзі «Семейное воспитание ребенка и его значение» простежив вплив сімейного виховання на формування особливостей характеру дитини і виділив кілька типових випадків.

Лицемірний тип. Спочатку дитина такого типу відрізняється скромністю й веселою поведінкою. Вона намагається сподобатися вчителям, часто підлещується до них. Невдовзі дитина стає улюбленцем класного керівника, але не користується повагою своїх товаришів, до яких ставиться грубо, самовпевнено. Вона намагається принизити своїх друзів, постійно вихваляється перед ними. У своїх діях керується тільки особистою вигодою і зовсім байдужа до страждань і турбот інших. Вона «все знає», «все вміє», навіть намагається давати поради дорослим. Товариші називають таку дитину «лисичкою», вона переважно ізольована від колективу. Формуванню такого типу сприяли певні сімейні умови, коли батьки самі поводитися лицемірно, сповідували подвійну мораль, були цинічними у ставленні до людської доброчесності, демонстрували зневагу до людей.

Честолюбний тип. Діти такого типу відрізняються досить помітним почуттям гідності. Невдачі позбавляють їх енергії, завдають багато страждань, але згодом вони ще з більшим старанням беруться до роботи, аби бути першими і кращими. Такі діти, як правило, закохані в самих себе, вважають себе надзвичайними. Формуванню такого типу знову-таки сприяє родинне оточення, де батьки вбачають у своїй дитині майбутнього генія, стимулюють її бажання бути першою, почуття марнославства тощо.

Добродушний тип. Така дитина тиха, спокійна, уважна. Вона не має сильно розвинутої пам'яті, але засвоєні знання здатна застосовувати на практиці, оскільки звикла розмірковувати над усім, що бачить. Вона користується повагою товаришів, сміливо захищає слабких, протестує проти неправди й насильства. Вона ніколи не шукає пільг для себе, готова всім поділитися з друзями. Дитина такого типу відгукується на чужі страждання і негаразди. Подарунки, нагороди й відзнаки не мають для неї значення, залишають її байдужою. Узагалі це добра і любляча дитина в сім'ї, де між батьками існують спокійні, доброзичливі стосунки і де до дитини ставляться рівно і з повагою. Як правило, це батьки з виваженим характером і твердими етичними правилами. Свого сина або доньку вони люблять, але не розбещують. Для дитини такого типу притаманні такі якості, як альтруїзм, гуманізм, симпатія до інших людей.

М'яко-затурканий тип. Така дитина переобтяжена не суворими стягненнями чи фізичними покараннями, а надмірними пестощами. Її можна ще назвати «запещеною». Для її поведінки характерні надзвичайна сором'язливість у новому оточенні, невпевненість у своїх діях, намагання наслідувати поведінку інших. У такої дитини сильно розвинуте стадне почуття, вона позбавлена будь-якої ініціативи. Такий тип дитини виховується в сім'ї, де спроба стати самостійним постійно стримувалася і всі бажання задовольнялися. Воля, ініціатива та енергія дитини придушувалися, унаслідок цього в неї сформувалися такі якості, як егоїзм, егоцентризм, байдуже ставлення до близьких.

Злісно-затурканий тип. Дитина цього типу похмура, надзвичайно недовірлива до дорослих, на прояви ласки чи ніжності відповідає різкими відштовхуючими рухами. Вона ніколи не дивиться прямо в очі співрозмовнику. Якщо таку дитину суворо карають, вона робиться особливо рухливою й часто вибирає собі неймовірні розваги у вигляді катування тварин чи знущання з учителів. Головними особливостями сімейного виховання, які призвели до формування дитини такого типу, є жорстокість, надмірні фізичні покарання за будь-яку провину, негативна оцінка всіх її вчинків.

Пригноблений тип. Характерна риса характеру дитини цього типу – скромність і працьовитість. Не знаходячи в собі ніяких талантів

та здібностей, вона часто відмовляється від діяльності, яка потребує ініціативи й самостійності, і довго зважується на нову справу, особливо якщо вона вимагає діловитості. Егоїстичні прояви в такої дитини відсутні; вона завжди м'яко та уважно ставиться до інших, ніколи не підлецується і не ображає, дуже вдячна людям, які зробили їй послугу, й усіма можливими засобами намагається не залишитися в боргу перед ними. Дитина зазначеного типу, як правило, зростала в дружній працьовитій сім'ї, на долю якої припадали труднощі, бідність, а іноді й злидні.

Висновки. Наведені приклади характерологічних типів дітей дають можливість простежити вплив психологічного клімату сім'ї, поведінки подружжя, їхнього способу життя на формування характеру дитини.

Таким чином, погоджуємось з О.О. Вовчик-Блакитною (Vovchuk-Blakytina, 2014: 107), що сім'я – це соціальний інститут, який, з одного боку, покликаний забезпечити дитину умовами, необхідним для розвитку і становлення її особистості, водночас, як ніяке інше середовище, може гальмувати процес і потенційно нести серйозні загрози як фізичному, так і емоційному, пізнавальному розвитку дитини. Особливе місце в роботі із сім'ями належить соціальним педагогам, які «педагогізують» сім'ю та її мікросередовище, створюють педагогічні умови для благополуччя сім'ї. Знання фахівцем головних характеристик різних типів сімей дасть йому змогу ефективно здійснювати професійну діяльність, допомагаючи неблагополучній сім'ї набутти позитивного соціального досвіду, засвоїти соціальні цінності й організувати свою життєдіяльність на такій основі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Введення у професію соціального педагога : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Приходько, О.В. Федорової. Мелітополь : ММД, 2009. 276 с.
2. Вовчик-Блакитна О.О. Сім'я як середовище розвитку дитини. *Актуальні проблеми психології. VII Екологічна психологія*. 2014. Вип. 36. С. 103–112. URL : <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/12.pdf>.
3. Волкова В., Глушкова К. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету Серія «Педагогіка»*. 2013. № 2(11). С. 37–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_7.
4. Демченко М. Класифікація типів сімейного виховання та аналіз деструктивної поведінки дітей. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i8/8.pdf>.
5. Калмикова Л.В. Вплив різних типів неблагополучних сімей на поведінку і розвиток підлітків. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2010_2_24.pdf.
6. Робота з дітьми із сімей, що опинилися в скрутних життєвих обставинах. URL: <https://sites.google.com/site/krivoyrogkzsh48/roboata-z-ditmi-iz-simej-so-opinilisa-v-skrutnih-zittevih-obstavinah>.
7. Склярчук А.В. Проблемна сім'я та критерії її ідентифікації. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2013. Вип. 14. С. 172–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2013_14_21.
8. Соціально-педагогічний патронаж. URL: http://www.ippo.org.ua/files/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%86_%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%9D%D0%98/2009/120909/3.ppt.
9. Спиваковская А.С. Как быть родителями? Москва : Педагогика, 1986. 160 с.
10. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2006. 464 с.

REFERENCES:

1. *Vvedennia u profesiiu sotsialnoho pedahoha* (2009) [Introduction to the profession of social educator]. [in Ukrainian].
2. Vovchuk-Blakytina O. (2014) *Simia yak seredovyshche rozvytku dytyny* [Family as an environment of child development]. Access mode : <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/12.pdf> [in Ukrainian].
3. Volkova V., Hlushkova K. (2013) *Sotsialno-pedahohichna robota z simiamy, shcho opynylysia u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh* [Socio-pedagogical work with families who have found themselves in difficult life circumstances]. Access mode : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_7 [in Ukrainian].
4. Demchenko M. (2004) *Klasyfikatsiia typiv simeinoho vykhovannia ta analiz destruktivnoi povedinky ditei* [Classification of types of family upbringing and analysis of destructive behavior of children]. Access mode : <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i8/8.pdf> [in Ukrainian].

5. Kalmykova L. (2010) *Vplyv riznykh typiv neblahopoluchnykh simei na povedinku i rozvytok pidlitkiv [The influence of different types of disadvantaged families on the behavior and development of teenagers]*. Access mode : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpkhist_2010_2_24.pdf [in Ukrainian].
6. *Robota z ditmy iz simei, shcho opynylysia v skrutnykh zhyttievykh obstavynakh [Working with children from families in difficult life circumstances]*. Access mode : <https://sites.google.com/site/krivoyrogkzsh48/robota-z-ditmi-iz-simej-so-opinilisa-v-skrutnih-zittevih-obstavinah> [in Ukrainian].
7. Skliaruk A.V. (2013) *Problemna simia ta kryterii yii identyfikatsii [Problem family and criteria for its identification]* Access mode : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2013_14_21 [in Ukrainian].
8. *Sotsialno-pedahohichnyi patronazh [Socio-pedagogical patronage]*. Access mode : http://www.ippo.org.ua/files/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%86_%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%9D%D0%98/2009/120909/3.ppt [in Ukrainian].
9. Spivakovskaya A. (1986) *Kak byit roditelyami [How to be parents]*. [in Russian].
10. Shakhrai V. (2006) *Tekhnolohii sotsialnoi roboty [Technologies of social work]*. [in Ukrainian].